

Vooraf

Dit betoog gaat over het actief burgerschap, met als subtitel 'Tussen onderschatten en overvragen'¹. Het gaat over de relatie tussen de burgers en de overheid, over hoe de verzorgingsstaat geëvolueerd is en wat die overheid wel ('onderschatten') en niet ('overvragen') zou kunnen verwachten van en overlaten aan burgers.

Relevant in tijden waarin grote bezuinigingen voor de deur staan en waarin geklaagd wordt over een vermeende asociale houding van burgers. Gekoppeld hieraan worden onderzoeksresultaten gepresenteerd vanuit lopende onderzoeken over verplicht vrijwilligerswerk van mensen uit de WWB en over effecten van verschuivingen vanuit de AWBZ naar de WMO, als mede een paar noties over gemengde wijken.

De evolutie van de verzorgingsstaat

Er heeft een herijking van de verzorgingsstaat plaatsgevonden waarbij de rol van de overheid is verschoven van die van dienstverlening naar die van activering. Van een samenleving waarin de rechten van burgers centraal stonden en mensen 'passief' van die rechten gebruik konden maken naar een samenleving waarin we meer de plichten van burgers benadrukken. Zij worden geacht zich hierin actief op te stellen. Van een samenleving die het voorkomen van sociale uitsluiting zag als collectieve verantwoordelijkheid naar een waarin het de verantwoordelijkheid van het individu is om zo volledig mogelijk deel te nemen. En van een samenleving waarin collectieve voorzieningen voor alle burgers steeds meer 'verstatelijk' en gecentraliseerd waren als een vorm van dienstverlening aan de burgers (wetten als de WWB en de WAO), naar een samenleving waarin de ondersteuning van burgers steeds meer gedecentraliseerd is (denk maar aan de Wmo).

Samengevat in een tabel:

Dienstverlening	Activering
Rechten	Plichten
Passief	Actief
Sociale uitsluiting	Participatie
Collectieve verantwoordelijkheid	Individuele verantwoordelijkheid
Centralisatie	Decentralisatie
Dienstverlening	Ondersteuning

In een historisch perspectief gezien hebben we in de periode 1945-1980 een verzorgende overheid gekend. Bij de opbouw van de verzorgingsstaat was 'meer overheid' de oplossing voor maatschappelijke problemen. Het middenveld, traditioneel in handen van 'de zuilen' werd verstatelijk. De burger kreeg steeds meer nieuwe sociale en economische rechten die werden vormgegeven via brede voorzieningen voor iedereen, op basis van het principe van gelijke behandeling voor iedereen.

Vanaf 1980 vond er een omslag plaats in het denken over de verzorgingsstaat. We kunnen deze paradigmawisseling samenvatten onder de titel; de terugtrekkende overheid. De overheid werd van een oplossing tot een probleem, vooral gevoed door het vraagstuk van de kostenbeheersing en het strategische gedrag van de 'calculerende burger'. Deze burger wist steeds beter gebruik te maken van het aanbod van voorzieningen, waarvan de verkeerde prikkels uitgingen. Het idee was: hoe minder de overheid zou doen, hoe actiever de burger zelf weer zou worden. De burgers konden

het zelf wel, daarmee kon de overheid zich beperken tot het minimale: de onder-steuning (zoiets als helpen zonder dat iemand het merkt) vandie (kansarme) groepen die overlast geven en het zorgen voor 'schoon, heel en veilig'.

Vanaf 2005 is er een nieuw paradigma in wording dat nog niet echt helemaal duidelijk is maar dat ik samenvat onder de noemer: de uitnodigende, verbindende overheid. Wat ik zie verschijnen is een model waarin overheid en burgers beiden actief zijn, waarin we van brede voorzieningen voor iedereen overgaan naar meer activerende voorzieningen die geven én vragen, op basis van het principe van wederkerigheid. De overheid neemt het niet over van mensen maar vult aan, nodigt uit, verbindt waar nodig en vangt de gaten op als die er uiteindelijk zijn. Het resultaat is een vlechtwerk van overheid en burgers, van verbindingen.

Hoe dat vlechtwerk eruit ziet en hoe we dat organiseren, is een zoektocht. Actief burgerschap is hierbij een veel gebruikte term. Een term die niet vertaald moet worden als een overheid die zich terugtrekt, want dan zal actief burgerschap alleen maar de ongelijkheid in de samenleving vergroten. Actieve burgers zijn vaak beter opgeleide burgers en vanuit het adagium 'soort zoekt soort' zullen dan vooral de betere buurten profiteren van het actieve burgerschap. De overheid moet daarom een verbindende, uitnodigende rol spelen, actief zijn dus. Hoe dat uit kan werken, laten de volgende voorbeelden zien:

	De verzorgende overheid	De terugtrekkende overheid	De uitnodigende en verbindende overheid
Burenruzie	Burger klopt aan bij overheid/ corporatie	Eigen verantwoordelijkheid burgers	Buurtbemiddeling
Witte/zwarte scholen	Overheid organiseert spreiding	Keuzevrijheid burgers en scholen	Burgerinitiatief 'Gemengd naar school'
Mensen met een handicap	Recht op zorg via AWBZ	Eigen verantwoordelijkheid gehandicapten en mantelzorgers	Buurtrestaurant door mensen met handicap. Burenhulp of mantel-
Kloof overheidburger	Burger voorzieningen aanbieden	Verantwoordelijkheid van beleid naar burgers	zorg voor en door mensen met een handicap Burger als medeverantwoordelijk: burgerinitiatieven ondersteunen

Asociaal?

Dit alles veronderstelt onder meer dat burgers ook hun verantwoordelijkheid ten opzichte van de medemens nemen. Maar, is de vraag, worden burgers niet steeds associëler? Ja, vond bijvoorbeeld ongeveer de helft van de zaal in Zaanstad. Daar valt iets voor te zeggen als we kijken naar de toenemende agressie tegenover buschauffeurs, conducteurs, docenten, ambtenaren en ambulancepersoneel. Er lijkt een probleem te zijn als het gaat over het aanvaarden van gezag en autoriteit in situaties van crisis. Er wordt dan geëist dat de overheid optreedt. Mensen verwachten dat de overheid alles voor ze regelt, maar willen tegelijkertijd dat die zelfde overheid hen geen strobreed in de weg legt. Ze verlangen naar een grote leider die alles oplost, maar spugen op de kleine leiders die ze tegenkomen op straat en die hen in hun visie belemmeren (de ambulancebroeder die vraagt of hij er langs mag). Het gezag van de overheid en het vertrouwen in de rechtstaat nemen af.

Laten we bijvoorbeeld de vraag stellen: Wat vindt u belangrijker, het recht op een vrije meningsuiting of de plicht om naar mensen te luisteren? In Leiden vond 75% van de respondenten dat de vrijheid van meningsuiting belangrijker was. Onder laagopgeleiden is er een relatief hoger percentage mensen dat het recht op vrije meningsuiting belangrijk vindt dan onder hoogopgeleiden. De eigen rechten (op vrije meningsuiting) worden belangrijker gevonden dan de plichten (om te luisteren naar wat anderen te zeggen hebben). In de zaal van Zaanstad was het overigens ongeveer 30/70.

Anderzijds, nog steeds is 35% van de Nederlanders actief als vrijwilliger. Dit percentage was overigens even hoog in 1970, nam toe tot 1989 en is sindsdien dalend. Van de aanwezigen in de zaal in Zaanstad doet zelfs 50% aan vrijwilligerswerk. Vrijwilligers geven aan dat ze dit werk gemiddeld 4,5 uur per week uitvoeren (stabiel sinds 1970). Het meest in sportverenigingen, kerken en politieke partijen, te weinig in zorg en welzijn. Van de vrijwilligers doet 64% dat omdat ze gevraagd zijn, niet zozeer door vrienden of familie maar door kennissen of collega's. En wat blijkt, vrijwilligerswerk is de beste preventie tegen misdaad, wie als jongere vrijwilligerswerk doet, wordt geen crimineel. Vrijwilligers zijn empathischer, emotioneel stabiel, meer extravert en staan meer open voor nieuwe ervaringen. Hoezo asociaal?

Het altruïstisch overschot

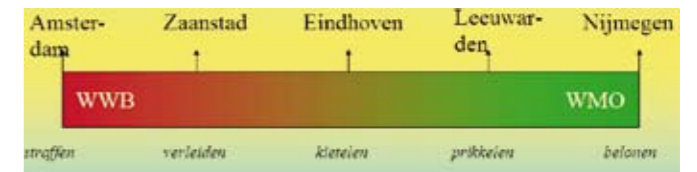
Terugkerend naar de overheid die graag uitnodigt en verbindt, zien we dat veel mensen wel degelijk iets willen betekenen voor anderen, maar vaak niet weten hoe hier vorm aan te geven. Ook zijn ze bang om zich teveel op te dringen. Er is een reëel bestaand altruïstisch overschot dat onderschat wordt. Dat kan aangeboden worden. Wie worden er vooral vrijwilligers? Gemiddeld zijn dit vaker mensen die werk dan mensen die dat niet hebben. Mensen van wie de ouders vroeger vrijwilligerswerk deden of die het zelf als kind gedaan hebben, zullen het ook eerder doen. Net als mensen die lid zijn van veel organisaties, die gelovig zijn of die in de publieke sector werken.

Iemand die alleenstaand is, doet eerder vrijwilligerswerk dan iemand met een partner, maar ouders met kinderen weer wel meer (via de kinderen: school, sportvereniging).

Wat vrijwilligers ontmoedt is het gevoel niet gewaardeerd te worden of de mismatch tussen organisatie en vrijwilliger, als de vaardigheden en interesses van de vrijwilliger niet aansluiten bij wat de organisatie nodig heeft (zie het aanbod aan mentoren en buddies). Onvoldoende autonomie en vrijheid in het werk werkt ook contraproductief. En als klap op de vuurpijl: als we al die mensen in beweging krijgen als vrijwilliger, zullen ze daardoor een gelukkiger gevoel krijgen dan als ze een middag zouden gaan winkelen! Mensen helpen liever dan dat ze geholpen worden, en vrijwilligers zijn gelukkiger en gezonder dan niet-vrijwilligers en zoals we al zagen niet crimineel.

Verplicht vrijwilligerswerk in de WWB

Via NICIS ben ik betrokken bij een onderzoek waarin we kijken of dat eigenlijk wel kan: mensen die in de WWB zitten verplichten tot vrijwilligerswerk. Het onderzoek loopt onder meer in Zaanstad. We bekeken daarbij onder meer hoe sterk de gemeente dwang uitoefent. Dat leidt tot de volgende inschaling in de mate van vrijwilligheid naar dwang:

U ziet dat Zaanstad relatief aan de 'strengere' kant zit. Is dat heel erg, zult u zich afvragen? Veel mensen vinden immers dat dit eigenlijk niet kan, of op zijn minst dat het niet productief zal zijn. In de raadszaal van Zaanstad was 30% van de aanwezigen niet voor het verplichten van vrijwilligerswerk bij de WWB populatie.

Welnu, we hebben het gevraagd aan die mensen zelf en de verplichting zelf vinden ze vaak geen probleem. Dat geldt wel voor de miskennis van hun levensverhaal. Veel mensen in de bijstand hebben wat ik een geschonden levensverhaal noem; een persoonlijk project dat stuk gelopen is of een serie tegenslagen waardoor ze in de WWB komen. Vrijwilligerswerk doen, ook als dat verplicht is, kan ze helpen dat levensverhaal weer op te pakken. Het is dus belangrijk dat het werk aansluit bij hun eigen doelen, dromen en verwachtingen en dat ze invloed hebben op waar ze werken. Als ze dat niet hebben, dan wordt het gevoeld als een opgelegde verplichting waar ze het niet mee eens zijn. Als het wel aansluit, wordt het eigenlijk vaak wel als een opluchting ervaren dat ze weer nodig zijn, een rol hebben in de samenleving. De voorwaarde voor een succesvol traject is dus (ook hier) wederkerigheid: start bij het levensverhaal van mensen en laat merken dat je hen ziet staan. Zoek samen iets passends.

¹ Deze presentatie is deels gebaseerd op de boeken: 'Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk' (SUN, 2009), en 'Spugen op kleine leiders. Tien kortsluitingen in een opgewonden samenleving' (Uitgeverij van Gennep B.V., 2009).